

TANULMÁNY

A személyiségsértés szankciórendszerének sajátosságai a polgári jog rendszerében – történeti visszatekintéssel*

✎ Landi Balázs egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest)

A személyiségi jogok védelmének alapjogi, polgári jogi – és érintőlegesen kánonjogi – jogpolitikai megfontolásainak különbözőségén túl még egy adott jogágon, ti. a jelen tanulmányban vizsgált polgári jogon belül is jelentős elvi eltérés mutatkozik a jogellenesség, mint alapvető tényálláselem jelentéstartalmában, attól függően, hogy azt a személyiségvédelem, vagy éppen az általános kártérítési felelősség körében alkalmazzuk. A magyar magánjog története gazdag tárházát adja a jogellenesség fogalmával kapcsolatos mind kodifikációs, mind jogelméleti megoldásoknak, amelyekre az új Polgári Törvénykönyv megalkotásánál is figyelemmel voltak; még ha nyitva is hagyták a kérdést, hogy a személyiségsértés vajon az objektív jogrend, vagy az egyén jogainak megsértését és megsértésének joghatásait viseli-e elsősorban magán.

„A jogász nem mondhat le a jogtudatról, a laikus közösség tapasztalati anyagáról. Akkor tudunk a lelkiismeretre apellálni, ha a választást elismerjük, még ha az nem is bizonyított.”¹ (Békés Imre)

1. Alapvető jogok, értékek és ezek értelmezésének „versengése” a személyiségi jogok védelme körében

Az emberi méltósághoz való jog bár önmagában is alkalmazható és értelmezhető, mint „általános személyiségi jog”, annak a magánjogi értelemben vett általános személyiségi joggal való azonosítása azért sem volna helyes, mert személyhez fűződő jogai a jogi személyeknek is vannak, de emberi méltósághoz való joga csak a természetes személynek lehet.² Ugyanakkor mind magánjogi, mind alkotmányjogi értelemben megalapozott az emberi méltósághoz való jogot az élethez való joggal, sőt a jogképességhez való joggal egységben szemlélni, mint „a sajátos emberi státusz jogi kifejezése”³-t.

1.1. Magyarország Alaptörvénye mind felütésében, a Nemzeti Hitvallás részben, mind a Szabadság és fele-

lősség részben külön kiemeli az emberi méltóság jelentőségét: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.” és „II.cikk: Az emberi méltóság sértethetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz [...]”. S bár a törvényszövegből kifejezett sorrend nem olvasható ki, mind az alkotmányjog tudománya, mind az alkotmánybírói gyakorlatok alapján egyértelmű, hogy egyfajta „hierarchia” rajzolódik ki az alapjogok között, amelyek csúcán az élethez és az emberi méltósághoz való jog áll. Egyes alkotmányok ezt formálisan is kifejezésre juttatják, és alkalmazzák az ún. „örökkévalósági klauzulát”. Így tesz a német *Grundgesetz*: „1.cikk (1): Az ember méltósága sérthetetlen. Ennek betartása és védelme minden államhatalmi szerv kötelessége.” és „1.cikk (2): A német nép ezért hitet tesz amellett, hogy léteznek sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok, amelyek a világban minden egyes emberi közösség, a béke és az igazságosság alapját képezik.”, amely voltaképpen az 1948-as *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* preambuluma első bekezdését emelte át a német alaptörvénybe.

* Jelen írás az MTA BTK „Az ember a Polgári Törvénykönyvben és a médiajogban – a személyiség és jogi védelme” című kutatási programja keretében készült.

1 Vitaülés a jogi felelősség kérdéséről. (Békés Imre hozzászólása). Magyar Jog. 1975. 10.

2 Vékás Lajos (Szerk.): Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez. Budapest, Complex, 2008. 160.

3 Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Budapest, Osiris, 2001. 443.

1.2. Az 1959. évi Ptk. külön nevesítve szerepelteti az emberi méltósághoz való jogot: „76. § A személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti különösen az egyenlő bánásmód követelményének megsértése, a lelkiismereti szabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése.” Ehhez képest újdonság, hogy a 2013. évi Ptk. nem nevesíti az emberi méltósághoz való jogot, mint nevesített személyiségi jogot. Ennek oka, hogy „az emberi méltóság valójában valamennyi más nevesített és nem nevesített magánjogi személyiségi jog mögöttes forrása, „anyajoga”, s mint ilyen a generálklauzula mellett külön is deklarálva felesleges megkettőződést eredményezne.”⁴ Vagyis azt a tudományos álláspontot közvetíti a 2013. évi Ptk., hogy a polgári jogi személyiségvédelem köre nem azonos az alapjogok katalógusával, jóllehet egyes alapjogok tekintetében továbbra is érvényesül a párhuzamos oltalom elve, vagyis az alkotmányjog, a büntető jog és a polgári jog egyidejűleg védi az embert és annak különféle jogi megnyilvánulásait, „[...]sőt, valójában nincs olyan jogág, amely közvetve vagy közvetlenül ne lenne hivatva személyiségi értékek védelmére. A büntetőjog a polgári jog mellett a legszélesebb körben biztosítja a személyiség védelmét azzal a jogági sajátossággal, hogy a büntetőjogi felelősség megállapítása mellett büntetőszankciót ír elő. A büntetőjogi védelemre csak akkor kerülhet sor, ha ezt szélesebb körű társadalmi érdek – a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyessége – szükségessé teszi.”⁵ Ugyanakkor a 2013. évi Ptk. „el kívánja kerülni, hogy az alkotmányos szabadságok, a nemzetközi egyezményekbe foglalt emberi jogok közül azokat is a magánjogi kódex tartalmazza, amelyeknek az érvényesülését az államnak közjogi eszközökkel kell biztosítania, és amelyeknek védelmére a polgári jogi eszközök egyáltalán nem vagy csak kevésbé alkalmasak.”⁶ Ilyen helyzet áll elő, ha például a polgári jogi védelem eszközeinek alkalmazására nem a „szélesebb körű társadalmi érdek”, hanem a személyhez fűződő jogaiban sértett konkrét személy (érdek)sérelmének – lehetőség szerinti – helyreállítása és/vagy kiegyenlítése érdekében kerül sor. Másként megfogalmazva: nem a védelem tárgya, hanem a szabályozás helyreállító, rendező jellege áll a középpontban, sőt, a személyhez fűződő jogok védelmére rendelt polgári jogi eszközök alkalmazása is kizárólag a jogosult elhárításától függ; azaz maga a szankciórendszer inkább polgári jogi, mintsem alapjogi specifikus. Ezt

sugallják a korábbi médiajogi kutatások is, miszerint: „A szólásszabadság gyakorlásával elkövetett jogsértések szankcióinak kérdése csak közvetve érinti a szabadság határainak vizsgálatát. A rendelkezésre álló szankciók ugyanis nem azt mondják meg, mit és hogyan lehet kimondani vagy közölni, hanem azt, hogy a határok átlépésekor milyen jogkövetkezmények alkalmazhatók a jogsértővel szemben.”⁷

1.3. Ugyanakkor a már említett „alapjogi hierarchia” csúcán álló élethez és emberi méltósághoz való jogot a kommunikációs alapjogok követik: a szabad véleménynyilvánításhoz való jog, a vallás- és lelkiismereti szabadság. Ez előbbi kulcskérdése pedig, hogy az állam milyen esetekben és mely jogok, illetve érdekek védelmében avatkozhat be e szabadságba, azt közvetlenül korlátozva akár a büntetőjog, akár közvetve korlátozva a polgári jog eszközeivel. Nem véletlenül hangsúlyozza tehát az Alkotmánybíróság a vonatkozó döntéseiben ideológiai semlegességét, és emeli ki, hogy a véleményszabadságnak csak külső határai lehetnek, ti. mások jogainak védelme: „Az Alkotmány a szabad kommunikációt – az egyéni magatartást és a társadalmi folyamatot – biztosítja, s nem annak tartalmára vonatkozik a szabad véleménynyilvánítás alapjoga.”⁸

1.4. E két alapjog egymásra vonatkoztatása és ütköztetése ugyanakkor nem csak a világi jog – legyen az akár alkotmányjog, akár polgári jog – kizárólagos vívódása. Érdemes megemlíteni, hogy a Katolikus Egyház 1995-ös Katekizmusa a kínzás kapcsán a következőket mondja: „2297: [...]A kínzás, mely testi és erkölcsi erőszakot használ, hogy kicsikarjon vallomást, megbüntesse a vétkeket, megfélemlítse a más véleményen lévőköt és kielégítse a gyűlöletet, ellenkezik a személy és az emberi méltóság tiszteletével. [...]”⁹ A lelki kínzással kapcsolatban Ratzinger bíboros 2002-ben arra hívta fel a figyelmet a „Freude am Glauben” Kongresszuson, hogy jóllehet már a középkori kínzási formák nem léteznek, „Léteznek azonban a kínzásnak új, és nem kevésbé iszonytató formái. A média erejével embereket állítanak pellengérre, és ízekre szedhetik őket. Ezzel az erővel embereket lehet elhallgattatni, [...]. Vannak azonban kifinomultabb szempontja is a farkas és a bárány problémakörének még az egyházon belül is, [...]. A fundamentalizmus bunkósbotta mindig kéznél van. És ha lesújt valakire, azt elnémítja.”¹⁰ Ezt az értelmezési irányt – kánonjogilag

4 Vékás: i. m. 160.

5 Vékás: i. m. 157.

6 Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv bizottsági javaslata magyarázatokkal. Budapest, Complex, 2012. 47.

7 Koltay András: A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban. Budapest, Századvég, 2009. 477.

8 30/1992. (V.26.) AB-határozat

9 <http://www.katolikus.hu/katek/index.html>

10 Schweizerisches Katholisches Sonntagsblatt, 2002.06.25. idézi: Wolfgang Waldstein: A szívbe írva. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 108.

is megerősítendő – „[...] az az állítás is megalapozottnak látszik, hogy ha az 1399.kánon a hatályos Codexben¹¹ nem szerepelne, az Egyház a küldetéséből fakadó, isteni jogon fennálló önvédelmi kötelezettsége alapján akkor is szabhatna ki büntetéseket ilyen esetekben. Ezért teljesen érthető, hogy a hatályos Egyházi Törvénykönyv miért nem említi a bűncselekmény fogalmával kapcsolatban, még csak közvetett leírásában sem (1321.k.1.§), hogy megvalósításához büntető törvényt vagy büntető parancsot kellene át-
hágni. Ez azt jelenti, hogy a XX.század során a túlzott jogpozitivizmus és a jogbiztonság módfeletti hangsúlyozása a jog igazságosságának rovására ellenhatásként egy fajta kijózanodáshoz vezetett, ami hozzájárulhat a jog és az erkölcs kapcsolatának világosabb látásához a büntetőjog területén is.”¹²

1.5. A polgári jog, mint szűkebben vizsgált terület fogalmi jelentését és értelmezési/alkalmazási gyakorlatát alapul véve, megállapítható, hogy a személyhez fűződő jogok¹³ elsődleges feladata, hogy az ember személyiségéből fakadó olyan jogokat részesítsen védelemben, melyek az embert emberré teszik, vagyis amik az ember személyiségéhez a társadalmi közeg vizsgálata nélkül is hozzátartoznak. Ráadásul a személyiségi jogokat a polgári jog nem a központi hatalommal szemben fogalmazza meg és garantálja, mintegy az állami hatalom hatókörét meghatározó társadalmi (állampolgári) jogosultságokat, hanem önállóan: azokat pozitív és abszolút jelleggel deklarálja, amiknek megsértése valamennyi jogalany vonatkozásában tilos. A polgári jogi személyiségvédelem sajátossága, hogy olyan értékeket védenek az itt szereplő rendelkezések, melyeknek vagyoni mérőszáma nem ismert, pénzben kifejezhetetlenek, mérhetetlenek. Ez különösképp megmutatja, hogy a személyiségvédelem társadalmi-erkölcsi értékű terület, ahol a jogfejlődés, a védelem valódi tartalma szempontjából különös jelentőséggel bír az adott társadalmi környezet, a társadalmi morál: „Ha [...] a jog szabályai mögött önkéntes jogkövetés nem áll, ha a jogot az általánosan elfogadott, minimális erkölcsi egyetértés nem támogatja, akkor az állam saját jogszabályait szaporíthatja és bonyolíthatja, egyik előírással próbálva megvédeni a másikat, ám végül is a túl komp-

likált és meggyőződésre nem támaszkodó jogrend működésében zavarok lépnek fel, és megnő a társadalomban az anarchia veszélye.”¹⁴ A jog és erkölcs fogalma pedig a tekintetben is összefüggést mutat a személyiségvédelem körében, hogy ti. a nehezen kategorizálható személyiségi jogok körének és tartalmának bővülése az erkölcsi felfogás változásának hatása. A hatás ugyanakkor fordítva is igaz, hiszen a kiterjesztő értelmezést követő bírói gyakorlat hat a társadalmi folyamatokra, magára a szólás szabadságára is: a jogalanyok tisztában vannak személyiségük tartalmával, és az ezt alkotó jogok sérelmét újabb és újabb védelmi esetkörökre kívánják kiterjeszteni. Pontosan itt lép be az egyben alapjogi és jogelméleti kérdés, mivel az utólagos szankciók „[...] jellege, súlyossága közvetve hatással lehet a közlési folyamatra: a súlyos jogkövetkezményektől való félelem öncenzúrázásra sarkallhatja a szólásszabadság gyakorlóját”.¹⁵ Pedig a polgári jogi szankciók elsődleges célja a személyiségvédelem körében az egyensúly helyreállítása, még akkor is, ha ez alapvetően kétséges – vagy még inkább „fogalmilag lehetetlen” – a személyhez fűződő jogok megsértése körében, jól lehet, mint minden szankció, *per definendum*, olyan a törvényhozó által kilátásba helyezett joghatás is egyben, amely a véendő norma tiszteletét biztosítja a társadalomban, azaz represszív (büntető) hatást is érvényre juttat. A restitutív és represszív (büntető) „[...] szankciófajta közötti egyetlen különbség, amelyet megállapíthatunk, hogy a restitutív szankció tartalma le van határolva, és ott végződik, ahol a megzavart állapot helyreállítása bekövetkezik (reparációs szerep), míg a büntető szankció nélkülözi ezt a korlátot: a szabály megsértőjét a törvényhozó egészen más jellegű rosszal is sújthatja, mint az, amit a szabályszegéssel okozott (pl. testi büntetés vagyoni hátrány okozásáért vagy fordítva). [...] Lényege szerint tehát semmi elvi különbség nincs a restitúció és a büntetés között; mindketten homogén eszközök a törvényhozó kezében és azonos célt szolgálnak: az általa állított normák védelmét.”¹⁶ Azaz lényegét tekintve bármely megtérítési kötelelem csakis a társadalom békés, igazságos együttműködésének elősegítését szolgálja, s csupán a jogpolitikai megfontolás (és annak hatása) tekintetében mutatkozik éles eltérés a megelőzés és az utólagos kárrendezés között.

11 A Corpus Iuris Canonici 1399. kánonja elvként mondja ki, hogy „[...] az ebben a törvényben vagy más törvényekben megállapított eseteken kívül az isteni vagy kánoni törvény külső megsértése csak akkor büntethető valamilyen megfelelő büntetéssel, ha a törvénytől különös súlyossága büntetést kíván, és sürgős szükség van a botrányok megelőzésére vagy helyrehozására”

12 Erdő Péter: A bűn és a bűncselekmény. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 87–88.

13 Itt említendő meg, hogy a 2013.évi Ptk a „személyhez fűződő jogok” helyett a kifejezőbb „személyiségi jogok” elnevezést alkalmazza az ember – tag értelemben vett – magánszférájának védelmét biztosítani hivatott jogok jelölésére, bár az ember személyiségének fogalmát továbbra sem határozza meg. Vö. Petrik Ferenc meghatározása szerint: „(...) a személyiség, a test és a szellem elválaszthatatlan egysége, amely kifejezésre juttatja az egyén viselkedését és gondolkodását, ez a viselkedés és gondolkodás jelenti a személyiség értékminőségét, azt, amiben a személyiség különbözik másától és ami lehetővé teszi, hogy más legyen, mint a többi. A személyiségi jog az általánosan jellemző értékminőséget védi. A személyiségi jogok ennek érdekében egyfelől megteremtik az ember önmegvalósításának feltételeit (elsősorban az egyén autonóm sférájának körülhatárolásával), másfelől biztosítják, hogy e feltételeket – a magánszférát – senki jogtalan külső beavatkozással meg ne sérthesse.”, in: Petrik Ferenc: A kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése. Budapest, hvgorac, 2002.

14 Erdő: i. m. 11.

15 Koltay: i. m. 477.

16 Marton Géza: A polgári jogi felelősség. Budapest, Triorg, 1993. 25.

2. A személyiségvédelem szankció- és fogalmi rendszere

A személyiségvédelem polgári jogi eszközrendszere különösen sajátos, összetett szankciórendszer, amely még a kötelmi jog körében megfogalmazott általános deliktuális felelősségi jog szabályaihoz képest is eltérést mutat. A történeti fejlődés során már viszonylag korán kialakult objektív alapú szankciók ugyanis alapvetően erkölcsi természetűek, mintsem szokásos marasztalást tartalmazó jogkövetkezmények. Ezen *erkölcsi-jogi szankciók* további sajátossága, hogy felróhatóság hiányában is alkalmazhatóak a jogsértővel szemben, vagyis éppen a felelősség megállapításának – korai időszakra jellemző – domináns elemét, a *vét-kesség (felróhatóság) fogalmát nélkülözi*. A jogtörténeti fejlődésében mutatott különbözőségein túl, azonban normatív tartalmában is eltér e szankció – mind az 1959. évi, mind a 2013. évi Ptk.-ban megfogalmazott – általános deliktuális jogi felelősség szabályozásától is, melynek klasszikus alakzata ugyancsak megkívánta/megkívánja a felróhatóságot. Vagyis ezen *objektív alapú szankció* elsődleges célja a jogsértő helyzet felszámolása és a sérelmet szenvedett fél erkölcsi támogatása.¹⁷ Azaz jogpolitikai szándékát tekintve *alapvetően restitutív*, hatását tekintve – a sértett személyiségi jogok helyreállíthatatlanságára figyelemmel – *mégis inkább erkölcsi elégtétel*, azáltal, hogy a jogsértés elszenvedője a bíróságtól megkapja az ellene irányuló magatartás jogellenességének elismerését. A jogsértő felróhatósága esetén azonban a polgári jog szubjektív alapú szankció alkalmazását teszi lehetővé – az 1959. évi Ptk.-ban *kártérítést*, a 2013. évi Ptk.-ban *sérelemdíjat*. Az 1959. évi Ptk. nem tesz különbséget e körben a vagyoni és nem vagyoni károk között, sőt az objektív és szubjektív szankciók együttesen is alkalmazhatóak, amennyiben az alkalmazásuk feltételei külön-külön is fennállnak. A 2013. évi Ptk.-ban a sérelemdíj jogintézménye a személyhez fűződő jogok megsértésével okozott vagyoni károkon túl egy sajátos jogintézmény keretében – de továbbra is a felróhatóságtól függően – igyekszik közvetett módon kompenzálni az elszenvedett sérelmet. Azaz jogpolitikai szándékát tekintve alapvetően szintén *restitutív*, hatását tekintve azonban *vagyoni jellegű*: egy tisztán személyi viszonyban úgy alkalmaz vagyoni szankciót, hogy az összecszerűség megállapítása szükségképpen szubjektív szempontok mentén történik: „[...] az ilyesfélének megtérítési egyenértéke is igen-igen nélkülözi az objektív zsinórmértéket. A kárt. kirovás ekként elvesztené az ő alkalmazhatóságát (quoad: a kötelezettség tárgya); vagyis: az ebbéli jogalkalmazás alig lenne egyéb mint esetről-esetre való törvényhozás. Igaz, hogy így a minden jogsértés által méltán okozott több-kevesebb lelki bánta-

lom azon minima köré utalódik, quae non curat praetor. Ennyiből a *kártérítési jog csakugyan asyluma a joggázolásnak.*”¹⁸

2.1. Mindezt egy évszázad távlatából megerősítette az új Polgári Törvénykönyv kodifikációja is: „*Grosschmid Béni* száz évvel ezelőtt megfogalmazott formulája, hogy ti.: „A kártérítési jog alapvetően ma is a bíraskodás problémája.”, napjainkban fokozott mértékben igaz. Legalábbis ez a probléma az eltelt száz évben nem kisebbedett, sőt, a probléma a törvényhozó problémájává vált.”¹⁹ Megítélésünk szerint még ennél is többről van szó, ugyanis a *felelősségi és a kártérítési jog önmagában egy „szemlélet”*, amely sokatmondóan jellemzi az érvényesülési területén élő társadalmat; esetünkben a társadalomban élő *ember és személyiség képet*. Látjuk, hogy egyes országokban (államokban) már a társadalom működőképességét fenyegeti a kártérítési jog újabb „fejlődése”. A kártérítési jog problémája ezért nemcsak az ítékezés, hanem mindannyiunk, a *társadalom egészének problémája*. A megoldásra pedig két, alapvetően eltérő természetű, egymást azonban akár még hatásukban erősítő út kínálkozik: egyfelől a kártérítés *fogalmi elemeinek pontosítása* a tudomány módszereivel, másfelől a laikus jogérzet, a jogtudat állását és alakulását kutató erkölcsi, szociológiai irány, hogy a „szívekhez közelebb állót” rögzítsük a törvényekben, hiszen „A jog tömören: maga az ember. Az ember ősi igénye a joghoz, amelyet odaítélt neki a természet. Ha az emberiségnek sikerül majd érdemességét bizonyítani, akkor örökbe kapja a jogot. Az igazit, ami a szívben van és a Bibliában: Ne lopj! Ez... jog. Ne ölj... Ne kívánd... a te felebarátodét... Ma sincs különbség... És ha ez a kódexekből a szívekbe íródik... az lesz az igazi jog...” (*Rejtő Jenő*) (sic!). A jelen kutatás természetszerűleg csakis a kártérítés és sérelemdíj fogalmi elemeinek tisztázásával kísérrelheti meg a személyiségvédelem, tágabb értelemben véve pedig a kártérítési jog és annak érvényesülési közegének, a társadalom fejlődésének vonatkozó csomópontjait felmutatni, annak tényleges és lehetséges változásait tudatossá tenni.

2.2. A személyiségi jogok megsértése, mint *tetéző kötelmi helyzet* tényálláselemei – tartalmi változásaik el-lenére – fogalmi állandóságot mutatnak. Azaz a több mint egy évszázados, releváns magyar magánjogi jogelméletben és joggyakorlatban ugyanazon fogalmak alatt gyakorta eltérő, egymást kiegészítő, de akár kizáró tartalmú meghatározásokat (jelentéstartalmat) is használunk, miközben meg sem kíséreljük feloldani ezen változások által előidézett – akár fogalmi, akár tartalmi, vagy akár csak közvetett érzelmi – ellent-

17 Petrik Ferenc: A személyiség jogi védelme. Budapest, hvgorac, 2001. 68.

18 Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Első kötet. Jubileumi Kiadás. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932. 719.

19 Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója. Magyar Közlöny, 2002. 15.. II.kötet. 148.

mondások negatív hatásait sem a polgári jog normatív rendszerében, sem annak jogpolitikai célkitűzéseiben. A tényálláselemek közül – a kárkötelmi jogviszony alanyai (jogsérült-jogsértő); a károkozó emberi magatartás (jogellenesség); a kár (érdek- és értéksérelem); a nagy nyilvánosság (mint „vétkes/akaratlagos” avagy éppen „vétlen/tárgyi” magatartás hatását fokozó „közeg” jogi értékelése) – e tanulmányban csak a *magatartás és a kár elemzésére korlátozódik*, megmutatva ezen elemek általános polgári jogi megállapításokon túli többlet sajátosságait a személyiségvédelem területén.

3. A jogellenesség, mint emberi magatartásmérték a személyiségvédelem körében

A jogellenességgel, mint önálló és absztrakt fogalommal a magánjog, de talán a tágabb jogtudomány sem tud mit kezdeni. A magánjogi jogellenesség, mint jogi tény általános és elsődleges fogalmát, csakis az emberi magatartásokkal összefüggésben tudjuk meghatározni. A magánjog azon egyszerű oknál fogva kapcsolja a jogellenességet eleve és kizárólagosan az emberi magatartások, mint jogi tények körébe, hogy ti.: a jog parancsai kizárólag embereknek szólnak, így a jogellenesség is csak emberi magatartással szoros kapcsolatban képzelhető el, és nyerhet értelmet. Azaz a vizsgált témánk szemszögéből nézve: *személyiség sért(het) személyiséget*.

3.1. Ezt már a *contrario* Werbőczy István is – mint létező valóság és szokás – állapítja meg kézikönyve Bevezetésében, hogy: „(...) jognak mondatik azon törvényes szabályok összessége, melyek minket a jónak és helyesnek, azaz hasznosnak és méltányosnak, vagyis a jogosságot jelentő igazságnak megtartására köteleznek”,²⁰ majd ennek folytatásában kimondja, hogy „(...) a törvény emberek találmanya, Isten ajándéka, bölcsék tanítása, az erőszakos kihágások fenyítéke, a polgári társaság megnyugtatója, a bűnnek eltávolítója.”,²¹ és ezzel gondolati egységben már a 16. században eljut Werbőczy István az *emberi magatartás normatív mércéjének generál klauzulájáig*, s így kimondatlanul a polgári jogi felelősség egységes alapelveihez is, vagy ahogy azt később Súlyom László nevezte, az „egyszerre általános felelősségalapító és felelősségkorlátozó for-

mulái”;²² „(...) természeti jog alatt értjük azt, ami a mózesi törvényben és az evangéliumban foglaltatik; melynél fogva mindenki köteles úgy viselkedni másval szemben, a mint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában; és tilos mással olyat tennie, a mit nem akar, hogy más tegyen ő vele.”²³

Az „elvárt és tanúsítandó emberi magatartás-mérték” – Werbőczy István által kifejezetten a magánjog, mint az egyes emberek érdekeit szabályozó normák²⁴ körében – megfogalmazott, és Lukács evangéliumából²⁵ származtatott formulája, egyfelől nem tévesztendő össze a szerződéses jogviszonyokra korlátozódó objektív értelemben vett jóhiszeműség fogalmával – az ugyanis inkább az előreláthatósági szabályához (*reasonable foreseeability*) közelít, másfelől nem is ebből a korból és nem is ebből a kézikönyvből ismert a magánjog művelőinek.

3.2. Ami a fenti emberi magatartás-mérték középkori magyar *bona fides* fogalmától való megkülönböztetését illeti, Földi András tanulmányára hivatkozással elmondhatjuk, hogy bár a jóhiszeműség fogalmát legtöbbször szubjektív értelemben használták, nem volt ismeretlen az objektív értelemben vett *bona fides* fogalma sem, jóllehet ilyenkor inkább a *honeste vivere regulájára*²⁶ vagy az *aequitasra* hivatkoztak.²⁷ Ezzel együtt a *bona fides* (*honeste vivere*) követelménye mégsem esik egybe a fenti emberi magatartás-mértékkel, mert egyrészt a *quidquid-klauzulában* megfogalmazott *bona fides* fogalmából fejlődik ki idővel a különböző típusú kötelmi jogi tényállásokhoz igazodó differenciált felelősségi rendszer²⁸ – s nyilvánvalóan sem itt, sem a közel négyszáz évvel későbbi „*neighbour-principle*” esetén nem ezt a fejlődési utat érintjük, másrészt azért sem lehet azonos a két fogalom, mert arra ugyanezen forrás más helyütt eltérő és kifejezett megjelölést tartalmaz: „a Digestának a Tripartitum 1581-es bécsi kiadásához, majd 1628 óta a magyar törvénytárhoz függelékként kapcsolt, de nyilván már a korábbi évszázadok magyar jogtudó értelmisége számára is jól ismert utolsó titulussal (D. 50, 17: *De diversis regulis iuris antiqui*) több regula is kifejezetten utal az objektív értelemben vett *bona fidesre*”.²⁹

De hasonlóképpen meg kell különböztetni a Bevezetésben említett emberi magatartás-mértéktől – a középkori magyar *bona fides* fogalma mellett – a gonosz

20 Werbőczy István: Tripartitum (Prologus/Bevezetés – II. cím, 2. §). Budapest, Téka Könyvkiadó, 1990. 29.

21 Werbőczy: i. m. 36.

22 Súlyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. 141.

23 Werbőczy: i. m. 30.

24 Werbőczy: i. m. 29.

25 Lukács, 10.

26 vö. majd háromszáz évvel később Kelemen Imrénél: „A’ törvénynek főbb czikkelyei, a’ mellyeket vagy az embereknek általjában és polgároknak kötelességeik ’s a’ törvényeknek megerősítései (sanctiones) magokban foglalnak, röviden ki vannak fejezve e’ háromban: Tisztességesen élni, mászt meg nem sérteni, és kinek kinek, a’ mi az övé megadni (Honeste vivere, alterum non laedere, et unicuique, quod suum est, reddere).”

27 Földi András: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Budapest, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, 2001. 75.

28 Földi: i. m. 16.

29 idézi Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet (Bp., 1946, 322.) c. munkájára hivatkozással Földi: i. m. 76.

szándékot (*dolus*) is. Werbőczy István maga két helyütt,³⁰ mégpedig egymásra is reflektálva említi: „Már pedig nem szabad, hogy a családság és ravasz-ság valakinek hasznára váljék.” Ezen esetekben az emberi magatartás egyidejűleg akaratlagos és célzatos. Vagyis az objektív tényállási elemekhez képest a szubjektív körülmény, a beszámítás válik meghatározóvá: feltételezi az akarat cselekvő általi szabad, de kifejezetten az elérni kívánt eredményhez igazodó (szándékolt) elhatározását.

3.3. Ami pedig a fenti emberi magatartás-mérték újabb kori magyar magánjogtudomány részére történt „elsőnek vélt” felfedezését eredményezte – több mint négy és fél évszázaddal a Hármaskönyv megjelenését követően, de nem arra hivatkozással! – éppen *Sólyom Lászlónak* a felelősség hanyatlásáról írt monográfiája,³¹ ami – alapvetően ugyanezen gondolatisággal – *Lord Atkin* bíró a *Donoghue v. Stevenson* jogeset kapcsán elemzi a precedens jogrendszerben azóta legendássá vált „neighbour principle”-t: „At present I content myself with pointing out that in English law there must be, and is, some general conception of relations giving rise to a duty of care, of which the particular cases found in the books are but instances. (...) The rule that you are to love your neighbour becomes in law, you must not injure your neighbour; and the lawyer’s question, Who is my neighbour? receives a restricted reply. You must take reasonable care to avoid acts or omissions which you can reasonably foresee would be likely to injure your neighbour. Who, then, in law is my neighbour? The answer seems to be – persons who are so closely and directly affected by my act that I ought reasonably to have them in contemplation as being so affected when I am directing my mind to the acts or omissions which are called in question.”³²

Természetesen, ha törekszünk elfeledni a Hármaskönyvben és a *Donoghue v. Stevenson* jogesetben több mint négy évszázadnyi különbséggel leírt magatartási klauzula közel szó szerinti – és így a nemzeti becsvágyat indokkal erősítő – egyezéseit, legalább négy olyan körülményre kell utalni, amelyek – a négy évszázadnyi korkülönbségen túl is – árnyalják (szűkítik vagy tágítják) a Hármaskönyv fenti megállapításának jelentőségét és jelentését. Az első, szűkítő pontosítás, hogy a Bevezetés, a Tripartitum eredeti kiadásában és ezzel a címmel nem szerepelt, azt csak a lapok homlokán szereplő szó (Prologus) alapján emelte be

utóbb Csiky Kálmán fordító, aki még külön hozzáteszi, hogy: „Másfelől viszont a gyakran amúgy is nehéz tárgy világosabb előadására való törekvés tette meggyőződésem szerint szükségessé, hogy az eredeti szöveget itt-ott némi szabadsággal tegyem át nemzeti nyelvünkre. Ezzel a szabadsággal azonban ritkán s majdnem kizárólag csak a Prologusban éltem, mely tele van a római és a kánonjogból vett definiciókkal és oly műszavakkal, melyeknek magyar nyelven való egyszerű visszaadása nem fődözi azt a fogalmat, melyet hazai jogunkban vele kifejezni kellene.”³³ S bár Werbőczy István az Első Rész 1.címében maga utal vissza az Introductioban kifejtett alapfogalmak fontosságára, mégis annak csak kései korokban, széles körben és magyar nyelven lehetővé vált megismerhetősége felmentést adhat e hivatkozási alap elsikkadására a 20. századi magyar magánjog tudományában.

A második, óvatosságra intő és szintén inkább szűkítő pontosítás, hogy Werbőczy István több, a római jogból ismert általános jogfogalmat és jogi tételt is átvett – legalábbis formálisan – a Prologusba, amelyek „(...) sind in der Einleitung (Prologus) zu finden, werden jedoch bei der Erörterung der konkreten Rechtsinstitute nicht berücksichtigt.”³⁴ így azt nem követte – angolszász mintára – különféle duty-k bevezetése sem. Hasonló kritikát fogalmaz meg *Ujlaki László* is, amikor elismerve ugyan a Hármaskönyv korát meghaladó szellemiségét, hiányolja annak gyakorlati megvalósulását: „Ez azt mutatja, hogy Werbőczy túllépett az ő korában még virágzó *aequitas canonica*-n, és egyfelől visszanyúlva, a római jogban kikristályosult *aequitas*-fogalomra, másfelől szinte megelőlegezve az új kor kifejlődő technikájának hasznossági elvét, sajátos szintézist hozott létre. [...] Eme általános elvszerű, egyfajta generálklauzulaszerű megfogalmazásokon túl, a Hármaskönyv gyakorlati részeiben nem foglalkozik külön a méltányossággal.”³⁵ Ennek részbeni cáfolataként utalunk ugyanakkor a Hármaskönyv harmadik részében, a barmok és marhák által okozott károk megtérítése körében írtakra, amely kimondja: „Az okozott károkat pedig azon hely birájának és esküdt polgárainak, melynek határában elkövették, lelkiismeretes vizsgálata és becslése szerint kell megtéríteni.”³⁶ Ehelyütt bár formálisan nem kerül említésre a méltányosság – s e tekintetben helytálló *Ujlaki László* megállapítása, megítélésünk szerint az tartalmilag mégis átsugárzik e szakaszban.

A harmadik, tágító pontosítás, hogy a barmok és marhák által okozott károk megtérítéséről rendelkező

30 Werbőczy: i. m. 187. és 467.

31 *Sólyom*: i. m. (23. jegyzet) 140–147.

32 House of Lords – *McAlister (or Donoghue) (Pauper) appellant*; and *Stevenson respondent*; 1932 May 26.; A.C. 581.

33 Csiky Kálmán: A fordító előszava. in: Werbőczy: i. m. XXXIX.

34 Gábor Hamza: Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition. Budapest, Eötvös Universitätsverlag, 2009. 142.

35 *Ujlaki László*: Méltányosság a polgári jogban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990. 98.

36 Werbőczy: i. m. 534.

– fentebb idézett – XXXIII. cím folytatásában bár „szintén elhangzik a *Who is my neighbour?*” kérdés, arra a *Hármaskönyv*ben megfogalmazott válasz még *túl is mutat(!)* *Lord Atkin* bíró több mint négy évszázaddal későbbi *érvelésén*: „Mert annak különös és kifejezett teherrel való tilalmazása, hogy a vetésekben, réteken vagy erdőkben károk ne okoztassanak, csupán azon falunak parasztjaira vonatkozik, a melynek határán az ilyen vetések, erdők vagy rétek fekszenek. Az idegenek ellenben nem a tilalom terhét, hanem a kár mennyiségét tartoznak megfizetni.”³⁷ Azaz az *emberi magatartás-mérték, csak a szűken vett és érintett közösség tagjaira (quasi szomszédokra) vonatkozik*, mintegy intern érvényesülő és kölcsönösen elvárt normakövető magatartás-mértékként („ne árts parancsa”), amit ha az érintett személyek megsértenek, önmagában a közösségi norma és az elvárt magatartás-mérték be nem tartásáért felelnek, és viselik e „tilalom terhét”, t.i. a jogellenesség bélyegét. A közösség tagjain kívüli személyek azonban nem ezen belső, intern és kölcsönösen elvárt magatartás-mérték be nem tartásáért felelnek, mivel velük szemben már túlságosan távolinak, közvetettnak és ennél fogva önmagában elégtelennek tűnik a magatartás klauzula érvényesíthetőségének jogi lehetősége. Itt tehát szükségessé válik egy objektív és külső felelősség alapító körülmény nevesítése, amely inkább önállóságában új, mintsem az intern érvényesíthető magatartás-mértéket kiegészítő többlet követelményként jelenik meg: ez pedig nem más, mint a magatartás in concreto eredménye, az okozott kár. Így a *Hármaskönyv*ben megfogalmazott emberi magatartás-mérték valóban egyszerre felelősség alapító és felelősség korlátozó formula, amelyben a „szomszédok” a „tilalom terhét”, a „nem szomszédok” pedig a „kár mennyiségét tartoznak megfizetni”.

A *negyedik*, s szintén inkább szűkítő értelmezésre okot adó kortörténeti körülmény, amely érdemben módosítja a Bevezetésben megfogalmazott keresztényi, erkölcsi, természetjogi magatartási klauzula jelentését, maga a történelmi környezet, amelyben az megszületett. 1514 nyarán lángokban állt az ország: Dózsa György már Temesvárt ostromolta, amikor a király kérésére udvari ellenfele, Szapolyai János erdélyi vajda szétverte a lázadó paraszt csapatokat. Az ezt követő ősszel egybegyűlt országgyűlés így érthető módon, „kárörvendő kéjjel” szavazta meg a fellázadt, majd levert parasztok ellen hozott szigorúbbnál szigo-

rúbb törvényeket, amelyeket Werbőczy István, hogy gyűjteményes művének aktuális voltát bizonyítsa „nem átalított írásba foglalni, örök emlékezetül;”³⁸ (...) Ha a felkelés leverése után az országvezetők megelégedtek volna a vezérek kivégzésével,³⁹ nem történt volna tragédia. Az igazi tragédia a magyar paraszti nép kollektív büntetése volt. Még tizenkét évünk van Mohácsig.”⁴⁰

3.4. A jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték fogalmának problémakörét nem tudta megkerülni a polgári jogi kodifikációt sem. A *Szakértői Javaslat* a kapcsolódó bizonytalan terminológiai és egyben dogmatikai, sőt bizonyítási problémát több helyütt is kifejezésre juttatja. Így kiemeli, hogy: „Számos publikált bírósági ítélet bizonyítja, hogy a bíróságok az általános magánjogi deliktum elvét nem vették át következetesen, hanem az ügyek nem kis részében megkövetelik a jogellenesség külön bizonyítását, vagyis a károkozó magatartás és valamely pozitív tételesjogi szabály kollízióját. [...] A bizonyításnál azonban problémát okoz, ha keveredik a jogellenesség a felróhatósággal, mert ezek sok esetben valóban nehezen különválaszthatók.”⁴¹ A judikatúra bizonytalanságának indokát abban a kérdésben sűríti össze, hogy: „Kérdés ezért, hogy a deliktuális felelősséget megalapozó jogellenességnek valamilyen speciális normaszegésben kell-e megnyilvánulnia, vagy a károkozás önmagában jogellenes, amely alól csak a károkozás megengedettsége a kivétel.”⁴² Javasolt megoldása pedig: „Ezért a *Javaslat* – a joggal való visszaélést tiltó rendelkezéshez hasonlóan – a károkozás általános tilalmát mondja ki.”⁴³ Azaz a *Szakértői Javaslat* törvényi szintre emelte az *objektív jogellenességi kritériumot*. Sőt, azáltal, hogy azt a kártérítési felelősség általános szabályainak legelején, még a felelősség általános szabályát megelőzően szabályozza, annak látszatát kelti, hogy a jogellenesség *nem önmagában az emberi magatartás értékelése* a felelősség körében, hanem mintegy azt megelőzően, a kár, mint az emberi magatartás tényleges eredményének *visszahatása* magára a magatartás minősítésére. Ennek pedig egyenes következménye, hogy látszólag kikerül a felelősség megállapításának korábban vizsgált tényálláselemei (kár, okozatosság, jogellenesség, felróhatóság) közül a jogellenesség. Azonban *ez csak látszólag valósul meg* a *Szakértői Javaslat*ban, mert összegezve az állapítható meg,

37 Werbőczy: i. m. 535.

38 Ugyanígy értékeli Werbőczy István művét Hóman Bálint is: „a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva az utolsó pillanatban beillesztette az országgyűlés jobbagyellenes határozatait”, in: *Mezey Barna*: Werbőczy István. Rubicon. 1999/7.

39 A sors furcsa fintora, hogy Werbőczy Istvánt ugyan az 1525-ben megtartott hatvani Országgyűlés nádorrá választotta, de a főnemes-ség ellenszenvé tisztségéből hamarosan kibuktatta. A mohácsi vészt követően egyébként csatlakozott Szapolyai Jánoshoz, aki kancellárjává nevezte ki őt, de igazán jelentős szerephez a politikai közéletben már nem jutott haláláig.

40 *Nemeskürty István*: Mi Magyarok. Budapest, Dovin Művészeti, 1989. 198.

41 *Vékás*: i. m. (3.jegyzet) 1116.

42 *Vékás*: i. m. (3.jegyzet) 1116.

43 *Vékás*: i. m. (3.jegyzet) 1116.

hogy a Szakértői Javaslát végül is nem tette le a vok-sát sem a felróhatóságon alapuló felelősség elve, sem a magánjogi deliktum elve mellett sem, hanem azok mindegyikét beemelte, s ezzel a megoldásával – feltételezhető szándéka szerint – leginkább a joggyakorlat számára engedte át a választás lehetőségét. Csakhogy ez nem a joggyakorlat, hanem a jogelmélet kérdése; vagy másként megfogalmazva: nem a jogalkalmazó, hanem a jogalkotó/jogtudomány alapvető problémája.

3.5. A 2008-as Szakértői Javaslathoz képest a 2012-es *Bizottsági Javaslátban* elsőre feltűnik a károkozás általános definíciójának változása: a Bizottsági Javaslát – szakítva a Szakértői Javaslát indokolhatatlan „nagyvonalúságával”, avagy elméleti hezitálásával – már nem valamennyi károkozást, hanem csak a jogellenes károkozást tiltja. Vagyis kétségtelenül válik: *a jogellenesség a kár, s nem az emberi magatartás mértéke* immár. Miközben megerősíti a Szakértői Javaslattal kapcsolatban megfogalmazott kritikát, hogy míg változik a magánjogi deliktum meghatározása, addig a felelősség általános szabálya szó szerinti egyezést mutat mindkét szövegváltozatban, vagyis javítja a Bizottsági Javaslát a korábbi belső ellentmondást, addig zavarba ejtő körülmény, hogy legyen szó akár „A törvény tiltja a károkozást.”, vagy akár „A törvény tiltja a jogellenes károkozást.” fordulatról, mindkét megfogalmazásra „A károkozás általános tilalma”, mint szakasz elnevezést használják a tervezetek. Pedig a kettő se nem összemérhető, se nem összetéveszthető.

Azaz, nemcsak hogy a bíróságok *nem vették át következetesen az általános magánjogi deliktum elvét*, de abban maga a kodifikáció is bizonytalankodik. Bizonytalankodik, mert nem tudja, nem meri kimondani a különbséget a jogellenesség, mint felelősségalapító emberi magatartásmérték és a felróhatóság (hiánya), mint felelősségszüntető ismérv között. Sőt, beszédes a Bizottsági Javaslát indokolásának vonatkozó szóhasználata is: „Az általános szabályok között a Javaslát tisztázza a kártérítési norma tényállási elemeit.”⁴⁴ Azaz a szövegjavaslát „kártérítési normáról” beszél, miközben maguk a kodifikátorok is „A felelősség általános szabálya” elnevezést adták a 6:516.§-nak, vagyis ahelyett, hogy elkülönítené és megindokolná a két, egymással gyakran, bár nem feltétlen összefüggést mutató magatartás-mértékek működését, „[...]a jogirodalomban és a joggyakorlatban kialakult vitát eldöntve – kimondja, hogy a törvény tiltja a jogellenes károkozást, azaz a kártérítési feltételeként megkívánt jogellenesség bizonyítása szükségtelen: a károkozás

ténye önmagában bizonyítja a magatartás jogellenességét.”⁴⁵ Ezáltal pedig *a felelősség kérdése feloldódik a kártelepítés, és végső soron a kárelosztás elsődlegessége iránti vagyoni jogi szükségletben*, amit úgy kellene a tervezetben megfogalmazni, hogy: „Aki másnak jogellenes kárt okoz, köteles azt megtéríteni.” (szemben a jelenleg alkalmazott régi-új formulával, hogy ti.: Aki másnak jogellenesen kárt okoz...).

3.6. És itt térünk vissza a szűkebben vizsgált témánkhoz, a személyiségvédelem rendszeréhez. A jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték ugyanis – a fentiekre is figyelemmel – nem értelmezhető önmagában, az *szoros összefüggést mutat a magatartás következményével*, a kárral. Sőt, a kártelepítés (kárelosztás) gondolatának mind erőteljesebb megjelenésével, amely a múlt évszázad második felétől már a polgári jogi felelősség gondolatát, feltételrendszerét is folyamatosan elhalványította, elképzelhetetlen a felelősség és a kár(térítés) egymásra való hatását nem vizsgálni, hiszen: „A polgári jogi felelősség csak akkor önmaga, ha egyértékűen és elválaszthatatlanul összekapcsolja a felelősséget és a kártérítést: mindegyik oldal csakis a másik által valósul meg (...)”⁴⁶ E tekintetben pedig megint csak *sajátosságot mutat a személyiségvédelem*. Hiszen itt akkor is aktivizálódik az objektív szankciórendszer, ha nincs sem felróhatóság, sem külön nevesíthető kár: „(...) A személyiség teljes körű és abszolút védelméből következik, hogy a polgári jog a jogsértő felróhatóságának hiányában is fellép az objektív alapú szankciókon keresztül. (...) Azzal, hogy a jogsértés elszenvedője a bíróságtól megkapja az ellene irányuló magatartás jogellenességének elismerését, erkölcsi elégtételben részesül.”⁴⁷ Azaz *itt nem működik*, mert fogalmilag nem is működhet *az általános polgári jogi felelősségi szankciórendszere*, ahol a jogellenesség – mintegy a magánjogi deliktum fogalmának reneszánszából, újrafogalmazásából, vagy még inkább megerősítéséből fakadóan – elsődlegesen a kár, s nem az emberi magatartás-mérték mércéje. A személyiségvédelem körében, szemben a kötelmi joggal, a személyiségi jogok megsértése *önmagában (objektíve) jogellenességre vezet!* Azaz a személyiségvédelem területén alapvetően *kettős*⁴⁸ *sajátosság* figyelhető meg a polgári jogi felelősség általános rendszeréhez képest: egyfelől az objektív szankciók révén a személyiségvédelem továbbra is *őrzi a felelősség eredetileg erkölcsi természetét*, ahol a jogellenesség valóban az emberi magatartás mértéke – miközben a polgári jogi felelősség általános szabálya már egyre kevésbé épít arra, másfelől a személyiségvédelem

44 Vékás: i. m. (7.jegyzet) 510.

45 Vékás: i. m. (7.jegyzet) 510.

46 Sólyom: i. m. (23.jegyzet) 31.

47 Osztovis András: A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, Opten Kiadó, 2011. 290.

48 A harmadik – bár a vizsgált problémakör szempontjából ehelyütt nem jelentős – eltérésként lehetne még megjelölni azt a sajátosságot is, hogy a személyhez fűződő jogok konkrét sérelme esetén – egyfelől a sértett személyiségi jog, másfelől a sértés jellegétől függően – a szankciók közül egyet, többet, vagy valamennyit is alkalmazni engedi a Ptk. a jogsértővel szemben párhuzamosan.

szubjektív szankció rendszere változatlanul épít – vagyoni károk és felróhatóság esetén – a *jogellenes károkozás általános szabályaira* – ahol azonban már nemcsak a károkozó(jogsértő magatartás), hanem maga a kár is jogellenes.⁴⁹ Ugyanezt másként megfogalmazva: „Noha a személyiségi jog önálló kategóriaként Európában már a 19. század végére kibontakozott a tulajdonjog archetípusából és polgári jogunk is egymás mellett, sajátos tartalmuknak megfelelően szabályozza a személyek vagyoni, illetőleg egyes személyi viszonyait, a személyiségi jogok megsértéséből eredő károk és a nem vagyoni érdeksorbulások pénzbeli orvoslását jogunk mindmáig egyaránt a vagyonjogban szabályozott kártérítés rendszere felől közelíti meg. A törvény ily módon lényegükben különböző hátrányokat vesz egy kalap alá és a nem vagyoni sérelmeket is a nem arra szabott kártérítés intézményének alkalmazásával, a nem vagyoni kártérítés önellentmondásos konstrukciójával kívánja reparálni.”⁵⁰

Összegezve megállapítható tehát, hogy nemcsak a személyiségvédelem különböző jogági – egymástól mind megoldásaiban, mind fogalomhasználatában és jelentéstartalmában is eltérést mutató – rendszerei között kell különbséget tenni, hanem egy adott jogágon belül, esetünkben a polgári jogon belül is elvi különbség mutatkozik már az egyes alapvető fogalmak (a jogellenesség) jelentéstartalma körében attól függően, hogy azt a személyiségvédelem, vagy éppen az általános kártérítési felelősség körében alkalmazzuk.

4. Kár – különösen a nem vagyoni kár – és annak megtérítése a személyiségvédelem körében

A polgári jogi felelősség rendszerek kiinduló pontja, hogy nincs felelősség kötelem (kötelesség) megsértése nélkül, azaz a felelősség léte egyrészt valamely már létező kötelem lététől, másrészt ezen kötelem megsértésétől függ, amely két előfeltétel együttes teljesülése eredményeképp realizálódik a felelősség,

mint „*Unrechtsfolge*”. Így lényegét tekintve a felelősség nem más, mint a kötelezett nem teljesítése esetére kilátásba helyezett szankció, amelyben a felelősség (*Haftung*) és a kötelem (*Schuld*) elválaszthatatlanul összefonódik egymással.⁵¹ Ennek egyenes következménye, hogy a 19. és 20. század fordulóján megfogalmazódó törvénytervezetek és tudományos írások⁵² egyaránt a (magánjogi) norma szükségszerű részének tekintették a szankciót, jóllehet annak tradicionálisan restitutív és represszív szankciókra való felosztásában eltérések mutatkoztak. A két szankciófajta megkülönböztetése fenntartásának indokát Marton Géza helyesen abban látta, hogy a represszív szankció alkalmazására – annak infamáló hatása miatt – csak szubjektíve felróható magatartás esetében kerülhet sor, míg a restitutív szankció, „melynek ez az elmarasztaló mellékhatása nincs, nehézség nélkül alkalmazható olyan sérelmek esetében is,⁵³ melyek az emberi elégtelenségből születtek becsületes és szemrehányást nem érdemlő egyén esetében is.”⁵⁴

4.1. Ezen belül külön jogdogmatikai viták részét képezte a kár és a személyiségi jogi sérelem egymásra vonatkoztatása, hiszen a kár – kezdetektől fogva – vagyoni kategória volt, azonban a személyiségi jogi sérelem nem, mégpedig akkor sem, ha az egyben károsodással is járt. Ezzel a problémával először a 19. század legelején megindult kodifikációk során szembesült a magyar jogtudomány. Így Grosschmid Béni „[...] a századforduló körül erős fenntartással viselkedik a nemvagyoni kár megtérítésére vonatkozó kötelezettséggel szemben[...]”,⁵⁵ ezek között egyedülként nevesítve az ártatlanul elítéltek szabadságelvonási díját,⁵⁶ amely még inkább „[...] az általános elvtől eltérő szűkebb vagy tágabb körű kivételek gyanánt kell felfognunk.”⁵⁷ A személyiségi sérelmek pénzbeli enyhítésének – tudományos alapossággal kidolgozott – dogmatikai alapjai csak később, az *Mtj.* előmunkálatai során jelentkeztek általános érvénnyel,⁵⁸ hiszen már az *Első Tervezet* 1140.§-a kimondta 1900-ban,⁵⁹ hogy a méltányosság keretein

49 Id. ennek kritikája: „[...]A nem vagyoni kár megtérítése állítólag azért önellentmondásos konstrukció, mert a nem vagyoni sérelmeket egy kalap alá veszi a vagyoni hátrányokkal, és a nem vagyoni érdeksorbulások pénzbeli orvoslását jogunk mindmáig a kártérítés rendszere felől közelíti meg. Kár lenne tagadni, hogy a nem vagyoni kár megtérítésének intézménye a vagyoni kártérítés kebelében, abból többé-kevésbé kiszakadva fejlődött. [...] Önmagában a közös gyökerek, meg a hagyomány ellenére is el lehetne szakítani a sérelemdíjat a vagyoni kártérítéstől. Csak nem tudom, hogy miért kellene megtagadni a közös dogmatikát, azt, hogy mindkét intézmény dogmatikai szerkezete azonos: a felelősség megállapításához szükség van jogellenességre, hátrányokozásra (ez lehet vagyoni, és nem vagyoni hátrány), okozati összefüggésre (a magatartás és a hátrány között), végül felróhatóságra (illetőleg objektív felelősség kimutatására)”. Petrik Ferenc: A nem vagyoni kár megtérítése védelmében. Polgári jogi kodifikáció. V. évf. 1.; 6.

50 Boytha György: A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. Polgári jogi kodifikáció. V. évf. 1.; 3.

51 Marton: i. m. (17.jegyzet) 19–21.

52 Szladits Károly álláspontja szerint „a magánjog – fogalma szerint – kizárólag szankciós szabályokból áll”, Grosschmid Béni pedig már kifejezetten a jogszabály elemének tartja a szankciót, amit ő „kényszerítősségnek” nevezett. in: Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 1997. 188.

53 Marton Géza az „univerzálisan” alkalmazható restitutív szankció kiemelésével – implicite – már itt kifejezésre jutatta az egységes felelősségi jogi rendszer gyakorlatias és megvalósítható jellegét, annak „életrealitását” erősítve

54 Marton: i. m. (17.jegyzet) 25.

55 Marton: i. m. (17.jegyzet) 168.

56 Grosschmid: i. m. (19.jegyzet) 720.

57 Grosschmid: i. m. (19.jegyzet) 718.

58 Meszlény Artúr: A nem vagyoni kár. in: Glossza Grosschmid Fejezetek a kötelmi jogunk köréből. Budapest, 1932. 324.

59 Első Tervezet 1140.§.: „A ki szándékosan elkövetett tiltott cselekmény vagy szándékos kötelesség szegés miatt van kártérítésre kötelezve, a károsultnak nem vagyoni kárért is kártérítéssel (elégtétellel) tartozik. / Az elégtétel pénzüsszeg fizetésében áll, a melynek

belül a szándékos, majd a később a súlyosan gondatlan sértésből eredő nem vagyoni sérelemért pénzbeli elégtételt lehet követelni. Ezt az elvi, dogmatikai nyitást nemcsak az 1914. évi javaslat 885. §-a és végső soron az Mtj. 1114. §-a erősítette meg, hanem éppen a sajtóról szóló 1914. évi XIV. tc., amely a sajtóközleménnyel okozott vagyoni káron felül a sértett nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtétel megítélését tette lehetővé a méltányosság keretein belül.⁶⁰ A törvénycikk indoklásában külön kiemelte, hogy: „[...] nem kevésbé jogosult az okozott nem vagyoni kárért megfelelő kárösszeg megállapítása sem. Bárha a sajtóközlemény okozta erkölcsi veszteség, amilyen lehet a becsület elrablását követő társadalmi megvetés, a féltve őrzött titkok nyilvánosságra hozatalával szenvedett érzékeny fájdalom stb., ellenértéket a pénzbeli kárösszeg fizetésében nem talál: az ily kárpótlás mégis hozzájárul a jogtalanul szenvedett sérelem enyhítéséhez és bizonyos mérvű helyrehozásához. A jog általános elvei jutnak csak érvényre [...], nem annyira a szigorú jog, mint inkább a méltányosság elvei szerint [...]”, továbbá „[...] csak az adott viszonyok ismeretével megoldható feladat meghatározni azt az összeget, amely hozzávetőleg elensúlyozhatja a sértetnek okozott nem vagyoni (erkölcsi) kárt. E kérdésekben azért a tv. a bíróságnak szabad kezét enged [...] csupán arra hívja fel a bíró figyelmét, hogy a felek vagyoni viszonyait tekinteten kívül kell hagynia az általános jogelvek értelmében nem szabad.”. Ezt a rendelkezést, de különösen annak elvi tételeit ugyancsak átvette az 1914. évi XLI. tc., a becsület védelméről,⁶¹ amely már a nem sajtó által elkövetett személyiségi jogi jogsértésekre is kiterjesztette a pénzbeli elégtétel megítélésének lehetőségét. De ezt tágitotta tovább az 1921. évi LIV. tc., a szerzői jogról⁶² és az 1923. évi V. tc., a tisztességtelen versenyről⁶³ is.

4.2. A fenti előzmények, majd az 1928. évi Mtj. által meghonosított kártérítési szabály⁶⁴ nyomán a bírói

joggyakorlatban is azonnal megjelentek a személyiséget ért sérelem *pénzbeli elégtétellel történő kompenzálása*, amely még akkor is *jelentős előrelépés* volt a hazai magánjogban, hogy „[...] az idevágó ítéletekben (főként a korábbiakban) határozott törekvés található a nem vagyoni sérelem vagyoni természetű káros visszahatásainak előtérbe állítására, mintegy a kártérítési kötelezettség jobb megokolásaképp (például az elcsúfított, nemi érintetlenségében vagy becsületében sértett nő férjhezmenési vagy egyébként való boldogulási lehetőségében szenvedett kárának hangoztatásával) [...]”.⁶⁵ Ezen *jogesetek* közül említendő példálódzó jelleggel az alábbiak:

4.2.1. A nem vagyoni kárért adandó elégtétel a szenvedett erkölcsi sérelem jóvátételére irányulván, az elégtételnújtás előfeltételeit egyedül az adott eset körülményei, s a felek egymáshoz való viszonyának gondos mérlegelésével, továbbá az elkövetés módja és az eset valamennyi körülménye szerint alkalmazandó méltányosságnak is a figyelembevételével lehet és kell elbírálni.⁶⁶ Így például egy konkrét esetben: a csendőrzárór által nappal, a megyei város főutcáján történt feltűnő és jogellenes bekísérése az erkölcsi megbecsülést mélyen sértő cselekménynek minősül, amely a nem vagyoni kártérítést megalapozza.⁶⁷

4.2.2. Bírói gyakorlaton alapuló jogszabály szerint testi sérülést szenvedő fél a sértés okozójától, ha a testi sértésből anyagi kára nem származott is, amennyiben ez az eset körülményei szerint méltányosnak jelentkezik, erkölcsi kára megtérüléséül vagyoni elégtételt követelhet.⁶⁸

4.2.3. Aki többek előtt, de különösen a leány volt jegyese előtt azt állítja, hogy a leánnyal huzamosabb időn nemileg közösült: ezáltal annak a női becsület sérthetlenségéhez fűződő jogi érdekét megsértvén, ezért

nagyságát a bíróság az eset körülményeinek figyelembe vételével a méltányosság szerint állapítja meg. / [...] / Elégtételnek csak akkor van helye, ha azt az eset körülményei és a méltányosság indokolják.”

60 1914. évi XIV. tc. 39. §.: „A sértett a sajtóbeli közleménnyel okozott vagyoni kárának megtérítésén felül nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtételt követelhet, amennyiben az – tekintettel az eset körülményeire – a méltányosságnak megfelel. A nem vagyoni kárért járó elégtétel összegét a bíróság az összes körülményeket, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyainak is figyelembevételével belátása szerint állapítja meg. A kártérítési követelés a sértettnek akkor is megilleti, ha a sajtóbeli közlemény nem állapít meg bűncselekményt. Ebben az esetben a kártérítési igényt csak polgári úton lehet érvényesíteni.”

61 1914. évi XLI. tv. 28. §.: „Az 1914. XIV. tc. (St.) 39. §-ának első és második bekezdésében, valamint 43. §-ának második, harmadik és utolsó bekezdésében foglalt rendelkezéseket a jelen törvény alá eső, nem sajtó útján elkövetett vétségek, úgyszintén a Btk. 227. §-a alá eső hamis vád büntette vagy vétsége esetében is megfelelően kell alkalmazni.”

62 1921. évi LIV. tc. 18. §.: „Aki a szerzői jogot szándékosan vagy gondatlanságból bitorolja, vétséget követ el és nyolcvanezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő: továbbá tartozik a bitorló a sértettnek vagyoni és nem vagyoni kárért megfelelő pénzbeli kártérítést (elégtételt) adni. A kártérítés összege a bitorló gazdagodásánál kevesebb nem lehet. Ha a bitorlót sem szándékosan, sem gondatlanság nem terheli, büntetésnek helye nincs és a bitorló a sértettnek csak saját gazdagodása erejéig felelős.”

63 1923. évi V. tc. 35. §.: „A jelen törvény alapján követelhető kártérítés az elmaradt nyereségre is kiterjed. Ha a cselekményt sajtóközleménnyel (34. § 1. és 2. bek.), vagy akár sajtóközleménnyel, akár más módon bitorlással vagy utánzással (7–12. §), hírnévrontással vagy hitelrontással (13. §), vagy üzleti vesztegetéssel (20. §), vagy titok elárulásával vagy felhasználásával (15. §) szándékosan követték el: az abból eredő nem vagyoni kárért is lehet méltányos pénzbeli kártérítést (elégtételt) követelni.”

64 Mtj. 1114. §.: „Aki szándékosan vagy súlyos gondatlanságból elkövetett tiltott cselekmény vagy ekként elkövetett kötelességsértés miatt van kártérítésre kötelezve, amennyiben tekintettel az eset körülményeire a méltányosság megkívánja, a károsult nem vagyoni káráért is megfelelő kártérítéssel – elégtétellel – tartozik. / Az elégtételhez való jog át nem ruházható és az örököse át nem száll, kivéve ha a jogosult a keresetet megindította vagy a kötelezett a jogosultnak elégtételre való jogát vele szemben elismerte.”

65 Marton: i. m. (17. jegyzet) 169.

66 MD. XXII. 17.

67 P. VI. 5376/1932.

68 MD IX. 99.

kártérítésre köteles.⁶⁹ Egy másik, hasonló esetben pedig: Az elcsábított leánynak oly összeg jár kártérítésül, melynek birtokában férjhezmenetelének az esélyei abban az arányban növekednek, mint amelyben azokat a csábító jogellenes cselekményével csökkentette.⁷⁰ Ugyanakkor ilyen helyzetben sem ítélte meg a bíróság az elégtételt: Erkölcsei kár megtérítésére csak tisztességes leány tarthat igényt, már pedig az a leány, aki az első nemi érintkezés után a házasságon kívüli nemi viszonyt hónapokon át folytatja és így állandósítja, a tisztességét elveszített leánynak tekintendő.⁷¹

4.2.4. Az 1914:XIV. tc. 39. §-ában foglalt rendelkezés, miszerint a sértett a sajtóközleménnyel okozott nem vagyoni kárért is megfelelő pénzbeli elégtételt követelhet, kizárja a helyfoghathatóságát a színművész ellen irányuló olyan sértő sajtóbeli bírálatnak, amely a sértettnek méltatlanul nem vagyoni kárt okoz. Az elégtétel ugyanis nem annyira az összeg nagyságában, hanem főként már magában annak megállapításában nyilvánul meg, hogy a sértő cikkek a megengedett kritika jogkörét túllépték.⁷² Vagy ugyancsak a sajtóvétségek körében: Sajtóközleménnyel okozott nem vagyoni kár fejében pénzbeli elégtétel iránt indított polgári perben a bíróság nem folytathat le olyan bizonyítást, amely a büntető perre tartozik és amelynek eredménye esetleg ellentétben állna a büntető bíróságnak a bűncselekmény léte és a bűnösség kérdésében jogerős ítéletében elfoglalt állásfoglalásával, amely az utóbb eljáró polgári bíróságra irányadó.⁷³ Hasonlóképp a sajtóvétségek körében, figyelemmel az összecszerűsége: az 1914:XIV. tc. 39. §-a alapján megítélendő kártérítési összeg megszabásánál nem irányadó az elkövetett sajtóvétségért felelős személyek egymás közötti viszonya és ezek egymással szemben esetlegesen támasztható megtérítési igényeinek a hatása a tettes, a laptulajdonos és a kiadó egymás közötti viszonyában, mert amikor az 1914:XIV. tc. 39. §-a az érdekelt felek vagyoni viszonyainak a figyelembevételét írja elő, a tettest és a többi felelős személyt nyilván a sértettel helyezi szembe.⁷⁴

4.3. Mind fentebb ismertetett elméleti kiütéskeresésekből, mind a jogesetekből kitűnik, hogy a kár (kártérítés) alapvetően vagyoni jogi (kötelmi jogi) rendszere és fogalmi készlete alkalmazhatatlan a maga teljességében a személyiségvédelem körében. Márpedig a kárnak (kártérí-

tésnek) az egységes felelősségi rendszerben jutott ki-tüntetett pozíció folytán mindegyik polgári jogi felelősségi monográfia külön fejezetben szól a kár megállapításáról és a kártérítés módjairól. Ezen általános és döntően egységes felelősségi jogi elméletek rámutatnak többek között arra, hogy a kár nem pillanatnyi jelenség, hanem időben elhúzódó állapot, ami addig tart, amíg ki nem egyenlítik a bírói ítélet pillanatában fennálló terjedelmére is tekintettel. A megtérítés terjedelme kapcsán például Marton Géza is indokoltnak tartja – a teljes kártérítés elvének megfelelően⁷⁵ – kiadni mindazon hasznát, amelyhez a kötelezett károkozó cselekménye révén jutott, de Grosschmid Béni álláspontjával szemben nem kártérítés, hanem gazdagodás jogcímen.⁷⁶ Azáltal pedig, hogy mind a jogszabályok, mind a tudományos írások a kártérítés műszó mellett egyre inkább, majd utóbb többnyire kizárólagosan az elégtétel (sérelemdíj, fájdalomdíj, stb.) megjelölést használják, már a kezdetektől kifejezésre jutnak a nem vagyoni károk „megtérítésére”, vagy még inkább azok kompenzálására megítélt pénzbeli kártérítés fogalmával kapcsolatos aggályok. Ezek természetesen és egyúttal tovább halványították a tradicionálisan restitutív és represszív szankciókra való felosztás közötti lényegi és klasszikus polgári jogi eltéréseket is, hiszen az elégtétel megítélésének feltételévé a károkozó súlyos hibája (szándékosság vagy súlyos gondatlanság) mellett a méltányosság vált, szemben az általános polgári jogi felelősségi szabályok szerint megkövetelt kár követelményével.

5. Összegzés

Összegezve megállapítható tehát, hogy nemcsak a személyiségvédelem különböző jogági -. egymástól mind megoldásaiban, mind fogalomhasználatában és jelentéstartalmában is eltérést mutató – rendszerei között lehet és kell különbséget tenni, hanem adott jogágon belül, esetünkben a polgári jogon belül is *strukturáltan vizsgálendő a tágon értelmezett felelősségi jog, mint szankciórendszer. A kínálkozó megoldás alapvetően kétféle.*

5.1. Az egyik, a 2013. évi Ptk. javaslata, amely feladja az egységes felelősségi (és egyben felelősség fogalmi) rend-

69 MD VII. 42.

70 MD XIX. 34.

71 Grill XXIV. 279.

72 MD XII. 193.

73 Grill XXIV. 584.

74 Grill XXIV. 587.

75 Ennek tekintetében tehát, Világhy által – a hibás teljesítéssel okozott károkért megállapítandó felelősség feltételeinek szigorítása kapcsán – a teljes kártérítési elv rugalmas korlátozására tett ún. adekvát kauzalitáson alapuló megoldási javaslata, ami ugyan eredményét tekintve alig különbözik Marton által megfogalmazott előreláthatósági elvtől, de „alapjuk – amint azt az előzőekben Marton Géza alapján kifejtettük – teljesen különböző: míg az előreláthatósági elv a kártérítési felelősség tétel jogpolitikai döntésen alapuló normatív korlátozást teszi lehetővé, addig az adekvát kauzalitás doktrínája (a teljes kártérítés elve alóli kivétel szükségét hangsúlyozva) a ténylegesen létező okozatossági lánc bírói mérlegelésén alapuló mesterséges megszakításához ad segítséget.”, in: Eörsi Gyula Emlékkönyv; Budapest, 2002.; Vékás Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. 210.

76 Marton: i. m. (17. jegyzet) 165.

szerezhajtását. Más lesz a jogellenesség indikátora az általános deliktális felelősség körében és más a személyiségvédelem körében. Leegyszerűsítve az előbbiben a kár („aki másnak jogellenes kárt okoz...”), az utóbbiban a normasértő emberi magatartás („aki másnak jogellenesen kárt okoz”) váltja ki a jogellenes minősítést. Hasonlóképp – és egyúttal indokoltan – szétválasztja a kár (kártérítés) követelményét a személyiséget ért, nem vagyoni érdeksérelem pénzbeli kompenzálásától.

Előzőnél fenntartja a kár kötelmi jogi jellegét (relatív szerkezetét), annak restitutív és represszív hatásaira is figyelemmel, míg utóbbinál a *méltányosság generálklauzuláját*, mint *jogpolitikai elvet* helyezi a kodifikáció – s természeténél fogva elsődlegesen a jogalkalmazás – középpontjába. Ez egyszerre őszinte (ti. beismeri a vétkességre építő általános felelősségi jog meghasonulását számos területen), egyszerű (ti. normatív megszünteti az egységes polgári jogi szankciórendszer elvi, történeti és fogalmi nehézségeit egyben kezelő rendszer belső ellentmondásait) és jogbiztonságot előtérbe helyező (ti. nem reformálja meg az egész felelősségi szankciórendszer elvi és fogalmi rendszerét, hanem arról leválasztja a joggyakorlat által már amúgy is döntően külön útra terelt személyiségvédelmet) megoldás.

5.2. A *másik* megoldás jóval több nehézséget és szépséget rejt. Ez *Marton Géza* egységes felelősségjogi rendszere, amelyben a jogellenesség minden olyan esetben fennáll, amikor az objektív jogrend valamely emberi magatartás folytán sérelmet szenved: „Igaz ugyan, hogy az objektív jog sérelme ahhoz, hogy belőle kártérítési kötelelem előálljon, szükségképpen valaki alanyi jogának vagy jogilag védett érdekének sérelme alakjában kell, hogy jelentkezze, mégis ki kell emelni már a törvényben, hogy *nem a sértett jogának sérelméről van a hangsúly*, mint az individualista jogi szemlélet nyomán még ma is valamennyi kódex és valamennyi teória tanítja, hanem a jogrendén, melynek védelmére rendeltetve van. *Az egyén védelme csak a jogrend védelmének reflexhatása*, mint ahogy az ő alanyi joga is csak a tárgyi jog reflexe. [...] Az az individualista felfogás, mely a kártérítésben csak a sértett egyéni jogát látja elégtételre, teljes egészében csak a legprimitívebb nyers *Erfolgshaftung* állapotának felel meg.”⁷⁷ S itt jutunk vissza akár *Erdő Péter*,⁷⁸ akár *Sólyom László*,⁷⁹ akár *Werbőczy István*⁸⁰ által megfogalmazott elvi tételhez, melynek talán legszebb jogi megfogalmazását olvashatjuk a *Donoghue v. Stevenson* jogeset⁸¹ kapcsán legendássá vált „*neighbour principle*” meghatározásában. Megítélésünk szerint a személyiségvédelem körében sincs ez másképp.

77 *Marton*: i. m. (17. jegyzet) 307–308.

78 *Erdő* szerint a XX. század során a túlzott jogpozitivizmus és a jogbiztonság módfeletti hangsúlyozása a jog igazságosságának rovására ellenhatásként egy fajta kijózanodáshoz vezetett, ami hozzájárulhat a jog és az erkölcs kapcsolatának világosabb látásához. in: *Erdő*: i. m. 87–88.

79 *Sólyom* szerint a polgári jogi felelősség egységes alapelve az „egyszerre általános felelősségalapító és felelősségkorlátozó formula”. in: *Sólyom*: i. m. (23. jegyzet) 141.

80 *Werbőczy* szerint: „(...) természeti jog alatt értjük azt, ami a mózesi törvényben és az evangéliumban foglaltatik; melynél fogva mindenki köteles úgy viselkedni mással szemben, a mint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában; és tilos mással olyat tennie, a mit nem akar, hogy más tegyen ő vele.” in: *Werbőczy*: i. m. 30.

81 *House of Lords – M’Alister (or Donoghue) (Pauper) appellant; and Stevenson respondent*; 1932 May 26.; A.C. 581.